بارۆن دۆ مۆنتسکیۆ

ن: رامئن جەهانبەگلوو
و: عەتا جەماڵی

مۆنتسکیۆ گرینگییەکی تایبەت دەدات بە کارکردە فرەچەشنەکانی رەگەزگەلی بنچینەیی ماف لە پێکهێنانی گۆڕانە زەروورییەکان لە دۆخە مرۆییەکاندا. بەبۆچوونی ئەو هەندێ رەگەزی ئاوەزیی ئەخلاقی هەن کە پێودانگی سەرکەوتنەکانی حکوومەتێکن. مێژوو، لەڕاستیدادەرکەوتێکە لە توانست و زاڵێتیی ئەم چەشنە رەگەزانە. مۆنتسکیۆ هەروەک ئەرەستوو لەو باوەڕەدایە دەوڵەت دەبێ لە روانگە غایەتناسانەوە و وەک ئامانجێک لە بنەڕەتەوە بۆ ژیان و بەختەوەریی کۆمەڵگە پێناسە بکرێت. ئەویش پەیڕەوی لە نەریتی فەیلەسووفانی مافی سروشتی دەکات، بەڵام بۆچوونەکانی (گرۆسیۆس) سەبارەت بە مافی سروشتی، بەلایەوە پەسندترە لە بۆچوونە باوەکانی سەدەی هەڤدەهەم و هەژدەهەم. مۆنتسکیۆ دەڵێ: " حکوومەت شوێنی نزیکبوونەوە و سازگاریی رەگەزە گشتییەکانی مافی سروشتی و دۆخە تایبەتەکانە". بەبۆچوونی ئەو هەندێ رەگەزی مافەکیی گشتی هەن، بەڵام ئێمە لێیان بێئاگاین چونکە بوونەوەرێکی کامڵ نین و لە هەلومەرجی خوازراودا ژیان ناکەین. دوو هۆکار هەیە بۆ ناڕەسایی:

1. بەرتەسک بوونی زەینی مرۆڤ.
2. ئەو سنوورانەی لەلایەن دەورووبەری تایبەتەوە داسەپاون. (تیۆریی کاریگەرییە هەرێمەکییەکانی مۆنتسکیۆ)

سەرەڕای ئەو ئاستەنگانەی سەرەوە، رەگەزە گشتییەکان لەهەموو شوێنێک هەن. مۆنتسکیۆ ئەم رەگەزانە بە یاسا ناودێر دەکات. یاسا بریتییە لە پەیوەندیگەلێکی زەرووری کە لە گەوهەری شتەکانەوە دەردەچن و حاڵەتێکی گشتییان هەیە.

مۆنتسکیۆ زات و گەوهەری شتەکان بە ئاخێزگەی یاسا و دەروەستیی سیاسی دەزانێت. بەڵام یاساکانی مرۆڤ بە سێ جۆر دەزانێت:

1. یاسای گەلان، کە یاسایەکی هاوبەشە بۆ گشت کۆمەڵگەکان.
2. یاسای سیاسی، یاسایەکە کە دیاریکەری پەیوەندیی نێوان حاکمییەت و دەسەڵاتدارانی وڵاتێکە. ئەم یاسایە بە کەم و زۆر لەگەڵ ئەو شتەی ئێمە ئەمڕۆکە پێی دەڵێین یاسای بنەڕەتی یەک دەگرێتەوە.
3. یاسای شارستانی، یاسایەکە کە رێکخەری پەیوەندیی نێوان شارۆمەندانە لەگەڵ یەکدیدا.

کەڵکەڵەی سەرەکیی هەر دەوڵەتێک، دەگەڕێتەوە بۆ رێکخستن و جێبەجێکردنی یاسا شارستانی و سیاسییەکان، واتە یاسایەکە پەیوەندیی بە کات و شوێنی تایبەتەوە هەیە. مۆنتسکیۆ، یاسای رۆم کە جەخت لەسەر یاسامەندی دەکات و بەپێچەوانەی یاسای فەڕەنسا و تایبەتمەندییە سەرەڕۆیانە و بێبەرنامەییەکەی دەداتە بەر توێژینەوە، لەسەر ئەم بنەمایە، پێشنیاری

رێکخستنی رێسەیەک یاسای رێکوپێک و پێکبەستە پێشکەش دەکات کە بتوانێت پێویستییە نەریتی و هەروەها نوێیەکانیش دەستەبەر بکات.

مۆنتسکیۆ بە سەرنجدان بە یاسای سروشتی، کار لەسەر زاتی خودی دەوڵەت دەکات. بەڕای ئەو، هیچ مۆدێلێکی باشی دەوڵەت لەئارادا نییە و لەو باوەڕەدایە سەرێتیی مۆدێلی کۆماری بەسەر مۆدێلی پاشایەتیدا، بڕوایەکی بێبنەمایە. دەبێ هەمیشە ئەو پرسیارە بکرێت: "چ کات، لەکوێ و بۆکێ؟" بەم پێیە، سەرەڕای دژوازییەک کە مۆنتسکیۆ لەگەڵ ئیستبداددا هەیەتی، بەڵام هیچ رێگەچارەیەکی روون ناخاتە بەردەست. دوودڵە لەوەی ئەگەر کۆماری هەڵبژێرێت، دەبێ چاوپۆشی لە بەهاکانی پاشایەتی بکات. بەم پێیە، گەرچی ئەگەری هەبوونی مۆدێلێکی باش بۆ دەوڵەت بە تەواوی رەتدەکاتەوە، ئەگەری ئەوەی بتوانرێ حکوومەتەکان جیابکرێنەوە و پۆلێنبەندی بکرێنەوە رەت ناکاتەوە و هەروەک دەزانین، مۆنتسکیۆ بەهۆی میتۆدی توێژینەوە پڕاکتیکییەکانی ناوزەد و بەناوبانگە. بەبۆچوونی ئەو میتۆدی پۆلێنکاری هەولێکی بەنرخە بۆ واتاسازی لە گوتەزا بنچینەییەکانی تیۆریی سیاسیدا، بەڵام پۆلێنکارییەکەی مۆنتسکیۆ بەتەواوی پەیڕەوەی پۆلێنپەندییە نەریتییەکەی پاشایەتی و ئەریستۆکراسی و دیموکراسی نییە.

مۆنتسکیۆ حکوومەتەکان بە سێ مۆدێلی کۆماری، پاشایەتی و ئیستبدادی پۆلێن دەکات، بە واتایەکی تر، حکوومەتەکان بە سێ شێوەی کۆماری و پاشایەتی(قەڵەمڕەوی پاشاکان) و ئیمپڕاتۆرین. لەڕوانگەی ئەودا هۆی ئەم چەشنە پۆلێنبەدییە ئەوەیە حکوومەتەکان نەک تەنیا بەهۆی رووکاری دەرەکیی خۆیانەوە، بەڵکوو دەبێ بەپێی ئەو پڕەنسیپە زاڵ و سەرەکییانەی باسیان دەکەن پۆلێن بکرێن و هەروەک پێشتر ئاماژە کرا، بۆوێنە لە کۆماریدا سێ پڕەنسیپی زاڵی: شکۆمەندی، خۆشەویستی بۆ وڵات و یەکسانی لەئارادا هەیە، بەم پێیە کۆمارییەکان دابەشدەکرێنە سەر سێ جۆری: 1) دیموکراتیک، 2) ئەریستۆکراتیک و 3) میانەڕەو.

لەلای مۆنتسکیۆ، مۆدێلی کۆماریی میانەڕەو روونترین ئامانجی ژیانی سیاسییە و سەرلەبەری کتێبەکەی پڕاوپڕە لە ئاماژە بەو مۆدێکە. میانەڕەوی لەڕاستیدا هەڵگری تایبەتمەندیی سنووربەندی و چاودێریکردنی دەسەڵاتخوازیی ئەریستۆکراسییە. رەگەزی ئاشکرا و جیاوەکەری پاشایەتی، شانازییە. شانازی لەسەر بنەمای ئەو باوەڕەیە کە شان و پێگەی کەسێک سەروەرە بەسەر ئەوانیتردا. خەڵک هەمیشە هەوڵدەدەن بە کارەکانیان بسەلمێنن کە پەیوەستن بە پێگە و شوێنی خۆیانەوە.

لە حکوومەتی چەشنی پاشایەتیدا، گەلە جیاجیاکان خاوەنی ماف و جیاوکی تایبەتین و ئەمەش لەقازانجی بەردەوامی و مانەوەی پاشایەتیدایە. ئێستا بۆ ئەوەی نایەکسانی لە چەشنی پاشایەتیدا پارێزراو بێت، هەندێک بۆنە و ئاهەنگ پێویستن کە لەواندا دەوڵەمەندان بە خەرجکردن و گەیاندنی بە دەستبەتاڵان،

هانیان بدەن بۆ کارکردن و بە کارەکەیان مانەوەی کەیف و خۆشیی دەوڵەمەندان مسۆگەر بکەن. لەم رێگەیەوە مۆنتسکیۆ دەگاتە ئەو ئەنجامە کە: خێزانەکان و چالاکییە ئابوورییەکان لە باسکەی جەماوەردان، هەر لەم رووەوەیە پاشایەتییەکان بەقورسی پشتیان بە جیاوازیی نێوان خەڵکی رەشۆکی و کەسە تایبەتەکان بەستووە. ئەم جیاکارییە لە مۆدێلی کۆماریشدا هەر دەپارێزرێت.

هەروەک گوترا، مۆدێلی سێهەمی حکوومەت لەروانگەی مۆنتسکیۆدا، ئیستبدادییە. تایبەتمەندیی تایبەتی ئەم مۆدێلە لەگەڵ مۆدێلی پاشایەتی لەمەدایە کە حاکم خاوەنی دەسەڵاتی رەهایە و لەدەرەوەی ئەو کۆنترۆڵ و سنووری هێڵە رەسمی و نارەسمییانەیە کە لە وڵاتانی تر هەن. لە مۆدێلی ئیستبدادیدا هەمووکەس بە ئاشکرایی گوێڕایەڵی حاکمە و جیاوازییەکی رەسمیی چینایەتی لە ئارادا نییە. لەخواروو دەستی حاکمەوە حەشاماتێک هەیە کە بەهۆی ترسەوە فەرماندەر یاخود فەرمانبەرن. بەم پێیە بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ ئیستبداد مۆدێلی گۆڕاوی پاشایەتی نییە و پاشایەتی و ئیستبدادی لەرووی فۆرمەوە لێک جیاوازن. جیاوازیی سەرەکییان لە هەبوون یان نەبوونی دەسەڵاتی ناوبژیواندایە. لەهەردووک مۆدێلی پاشایەتی و ئیستبدادیدا، پاشا سەرچاوەی هەموو دەسەڵاتەکانە، بەڵام لە پاشایەتیدا هەندێک بازنەی ناوبژیوان هەن کە دەسەڵات لەرێگەی ئەوانەوە کار دەکات. بەڵام هەبوونی دەسەڵاتە ناوبژیوانەکان بۆ مۆدێلی پاشایەتی بەس نییە، بەڵکوو پێویستە شوێنگەیەکیش هەبێت بۆ پاراستنی ئاسایش. ئەم شوێنگەیەش تەنیا دەکرێ لەدەستی دادوەرانی دیوانی باڵای وڵاتدا بێت بۆ ئەوەی یاسای نوێ پەسند بکات و پێداچوونەوە بەسەر یاسا کۆنەکاندا بکات، بەڵام لە مۆدێلی ئیستبدادیدا هیچ جێگە و شوێنێک بۆ یاسا و هەروەها هیچ بازنەیەکی ناوبژیوان و وابەستە بە دەسەڵات لە ئارادا نییە.

ئیمپڕاتۆری عوسمانی و پاشان رووسیا، دوو نموونەی بەرجەستە لە مۆدێلی ئیستبدادیی بەر سەرنجی مۆنتسکیۆن. بەبۆچوونی ئەو پرسیاری شیکارانە لێرەدا و لە هەموو شوێنێک ئەمەیە کە هاوسەنگی و باڵانس و پەیوەندی رێژەیی نێوان پاشا و شوێنکەوتەکانی، واتا لەنێوان دەزگای دەوڵەتی و دەسەڵاتە شوێنکەوتە ناوبژیوانەکان چۆنە؟ مۆنتسکیۆ لەم ئاراستەیەدا جیاوازییەک لەنێوان دەوڵەتە رەها ئورووپییەکان و ئیمپڕاتۆرییەکاندا بەدی دەکات. زۆربەی ئیمپڕاتۆرییەکان سوود لە دەسەڵاتێکی ئیستبدادی وەردەگرن (وەک چین). مۆنتسکیۆ لە ئورووپا، ئینگلستان بە نموونە دێنێتەوە کە بەبۆچوونی ئەو مۆدێلێکی حکوومەتیی نائاساییە، بۆچی؟ چونکە ئینگلستان، ئیستبدادی نییە، بەڵام ئینگلیزییەکان لە بەرژەوەندی ئازادیی خۆیاندا هەموو ئەو دەسەڵاتە ناوبژیوانانە دەسڕنەوە کە پاشایەتی لە تێکەڵەیەکی ئەوانەوە پێکهاتووە. بەم شێوەیە، ئینگلستان لە تەوەری دەسەڵاتدا دەگاتە چارەسەرێکی تاکانە، کە بەپێچەوانەی حاکمییەتی فیۆدالی،

کۆمارییە. ئینگلستان دەگاتە دەوڵەتێکی مۆدێرن و کۆمەڵگەیەک بە حکوومەتێکی نەتەوەیی ناوەندییەوە و هاوکات نائیستبدادیشە. بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ، ئینگلستان بەجۆرێک هەم پاشایەتییە و هەم کۆماری و ئاسا بنەڕەتییەکەی یاسایەکە کە ئامانجەکەی، ئازادییە.

1. دەبێ ئەوە بگوترێ مۆنتسکیۆ بەپێی فەلسەفەی گشتیی خۆی لەو باوەڕەدا نییە کە ئازادی بۆ هەموو خەڵک باش بێت، چونکە هەندێکەس جیکڵدانی ئازادبوونیان نییە.

2. لەو رووەوە کە مۆنتسکیۆ پێی وایە ئازادی بەشێوەی یەکسان و یەکپارچە جێبەجێ نابێت، لەوە ناترسێ بڵێ: " ئازادی دەشێ لەڕێگەی داخوازیی مافەکییەوە بەدەست بهێنرێت."

بام پێیە، خاڵی گرینگ لەڕوانگەی مۆنتسکیۆوە بەڵگەنامەی یاسا نییە، بەڵکوو خاڵی گرینگ لای مۆنتسکیۆ ئەو رۆحەیە کە لە یاسادا حەشارە. ئەوە یاسای پراتیکییە کە نرخی سیستەمی مەشرووع و یاسایی دیاریدەکات نەک یاسای سەر کاغەز. ئازادیی سیاسی بەو مانایە نییە کەسێک بەخواستی خۆی کاربکات، بەڵکوو بەمانای خاوەن دەسەڵاتی کردەوە بوونە بەو چەشنەی دەبێ ئیرادەی بکات، کەواتە بابەتی حەیاتیی ئازادی کاتێ گەڵاڵە دەبێت کە لەنێوان بڕیاری ئەخلاقیی کاربەدەست و فەرمانە حکوومەتییەکاندا نەسازی و بەریەککەوتن هەبێت. بەڕای مۆنتسکیۆ، ئازادی هەستی دڵنیایی تاکە لەکاتی ئەنجامدانی ئەو کارانەدا کە پێچەوانەی یاسا نین و لەسزا حکوومەتییەکان پارێزراو بێت. ئاسایشی پێویست، تەنیا کاتێک هەیە کە حکوومەت خۆی لەسەر بنەمای یاسا پێکهاتبێت. کەواتە ئازادیی سیاسی تەنیا کاتێک روودەدات کە یاسا زاڵە، کەواتە ئەم چەشنە ئازادییە پێبەخشراو و خوازراوە کە مرۆڤەکان لە چزووی دەسەڵاتە نابەرپرسیارانەکانی بەردەستی حاکمەکانی خۆیان دەپارێزێت، چلۆن بەدەیدێت؟ بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ، جیاکردنەوەی هێزەکان میتۆدێکی بووژاندنەوەیە بۆ رێگەگرتن لە کەڵکاوەژۆکان لەکاتێکدا دەسەڵات لە تاک یان لە گرووپێکدا چڕ بۆتەوە. بەپێی ئەم ئەندێشەیە، مۆنتسکیۆ پێی وایە هەر دەوڵەتێک هەڵگری سێ جۆر دەسەڵاتە: دەسەڵاتی یاسادانان، دەسەڵاتی جێبەجێکردنی ئەو کارانەی پەیوەندییان بە مافەکانی گەلەوە هەیە و دەسەڵاتی جێبەجێکردنی ئەو کارانەی پەیوەندییان بە مافە شارستانییەکانەوە هەیە. یەکەمیان دەسەڵاتی پەسندکردنی یاساکانە، دووهەمیان دەسەڵاتی ئیدارە و بەڕێوەبەرێتیی سیاسیی دەرەکی و سێهەمیان، دەسەلاتی دادوەرییە.

جۆن لۆک، دەسەڵاتی سیاسی بۆ هێزەکانی یاسادانان، جێبەجێکاری و فیدراتیڤ دابەشدەکات. دابەشکردنەکەی مۆنتسکیۆ بۆ دەسەڵات لەسەر بنەمای جۆری جێبەجێکردنە، چونکە لەدەلاقەی سزاوە سەیر دەکرێت نەک لە دەلاقەی

پێکهێنانی نەزم و رێساکان. وتەی مۆنتسکیۆ ئەوەیە کە ئەگەر سێ هێز لە شوێنێکدا کۆببنەوە، ئیتر نە ئازادییەک لە ئارادا دەبێت و نە چاکسازیش. کاتێ ئەم دوو بابەتە بوونیان هەیە کە هێزی دادوەری جودا بێت. هیچکەس نابێ دادوەری سکاڵای خۆی بێت یان جێبەجێکاری ئەو سزایە بێت کە خۆی بڕیاری لەسەردابێت. هەر ئەم بابەتە سەبارەت بە حکوومەتیش راستە. یاسادارێژ دەبێ یاسا دانێت، دادوەران کاتێ دەبێ دادوەری بکەن کە تاوانبار لەبەرانبەریاندا بەرگریی لە خۆی کردبێت. لە دەوڵەتێکی ئازاددا، خەڵک وەک پەیکەرەیەکی تاکانە دەبێ خاوەنی هێزی یاسادانان بن، چونکە هەموو تاکەکان خاوەنی رۆحێکی ئازادن کە لە ئیختیاری خۆیاندایە. مۆنتسکیۆ بە مەبەستی گەرەنتیکردنی دادوەرییەکی دادگەرانە، ئاماژە بەوە دەکات کە دادوەران دەبێ لەهەمان ئەو شوێن و پێگەیەدا بن کە تاوانباری تێدایە.

ئەنجومەی بڕیاردان لەنێو خەڵک هەڵدەبژێردرێن و خانەدانەکان دەبێ لەلایەن لقی خانەدانە یاسادانەرەکانەوە دادوەرییان لەسەر بکرێت. جێبەجێکار جودایە لە یاسادانەر، یاسادانەر لەڕێگەی ماف و توانابییەکانی لە چاودێریدا، جودایە لە جێبەجێکار و چاودێریی کارەکانی جێبەجێکار دەکات. بەم شێوەیە کۆمەڵگەیەکی ئازاد لەو تاکانە پێکدێت کە لەدەوری هێزە جیاجیا و سەربەخۆکانی حکوومەت، گرووپێک پێکدەهێنن یان ریفۆرم و چاکسازییان تێدا دەکەن. ئەم پڕەنسیپەی جودایی گشت هێزەکان، هەر ئەو شتەیە کە مۆنتسکیۆ پێی وابوو لە حکوومەتی ئینگلستانی سەردەمی خۆیدا دیتوویەتی. کەڵکەڵەی سەرەکیی مۆنتسکیۆ سەبارەت بە یاسای بنەڕەتیی ئینگلستان، وابەستەبوونی هێزی دادوەرییە. مۆنتسکیۆ لەو باوەڕەدایە لەفەڕەنسا دادگاکان بەگشتی ئامرازی دەستی پاشایەتین.

تیۆریی جودایی هێزەکان لەلایەن مۆنتسکیۆوە وەک میتۆدێک بۆ گەرەنتیی ئاسایشی شارۆمەندان لە بەرانبەر دەستتێوەردانە نابەجێ و خۆڕاییەکان لە ژیانی ئارامی ئەواندا پێشنیار دەکات. ئەم تیۆرییە لەکاتی شۆڕشی فەڕەنسادا کاریگەرییەکی مەزنی هەبوو و (سی یێس siy eyes) زیاترین ئیلهامەکانی خۆی هەر لەم زەمینەیە و لە کاریگەرییەکانی مۆنتسکیۆ وەرگرت. فەڕەنسای شۆڕشوان، لە تیۆرییەکانی مۆنتسکیۆ بە مەبەستی سڕینەوەی سزادانە سەرەڕۆیانەکان ، پەیڕەوی کرد، بەتایبەت لەپاش ئەوەی شۆڕش لە قۆناغە توندوتیژییەکانی خۆی تێپەڕبوو و ئەرکی چەسپاندن و رێکخستنی یاساکان هاتە پێشەوە. مۆنتسکیۆ، هەر بەم شێوەیە کاری کردە سەر ئەمریکاش. نەک تەنیا یاسای بنەڕەتیی فەڕەنسا، بەڵکوو زۆرییەک لە یاسا بنەڕەتییەکان لە سەر بنەمای ئەندێشەی جودایی هێزەکانی مۆنتسکیۆ، پێکهاتن. تەنانەت ئەگەر مۆنتسکیۆ، وەک (بۆرک burke) نیشانەیەکی دیاری لایەنی لیبرالیزم- کۆنسێرڤاتیزمە، بەڵام بەپێچەوانەی بۆرک

لە بازنەی ترس لە وێرانی و خاپووریدا کە خۆی بووە هۆی ئەوەی کۆنسێرڤاتەکان لۆمەی لیبراڵەکان بکەن، نییە. مۆنتسکیۆ لەڕاستیدا ، میانەڕەوێکی دژ بە نائاوەزمەندیی توندڕەوانەیە لە حکوومەتدا.

بەواتایەکی تر مۆنتسکیۆ هاودەنگی حکوومەتی پاشایەتیی ئیستبدادی نییە، بەڵام دەخوازێ کە مرۆڤەکان لە ستەمی دووهێندەی پێشداوەری و ئیستبدادەکان رزگار بێت.